

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREDI YA12

XITSONGA: RIRIMI RA LE KAYA (HL)

PAPILA RA 3 (P3)

NYENYANYANA/NYENYANKULU 2011

MEMORANDAMU

TIMARAKA: 100

Memorandamu leyi yi na 18 wa tipheji.

MAAVELO YA TIMARAKA**XIYENGE XA A: SWITSHURIWA SWA XITSALWANA: TIMARAKA TA 50**

VUNDZENI NA NKUNGUHATO	(VN):	30
RIRIMI, XITAYILI NA VUHLERI	(RXV):	15
XIVUMBEKO	(X):	<u>05</u>
NTSENGO		50

XIYENGE XA B: SWITSHURIWA SWA XITSALWAMBIKO XO LEHA: TIMARAKA TA 30

VUNDZENI, NKUNGUHATO NA XIVUMBEKO	(VNX):	18
RIRIMI, XITAYILI NA VUHLERI	(RXV):	<u>12</u>
NTSENGO		30

XIYENGE XA C: SWITSHURIWA SWA XITSALWAMBIKO XO KOMA: TIMARAKA TA 20

VUNDZENI, NKUNGUHATO NA XIVUMBEKO	(VNX):	12
RIRIMI, XITAYILI NA VUHLERI	(RXV):	<u>08</u>
NTSENGO		20

XIYENGE XA A: SWITSHURIWA SWA XITSALWANA**XIVUTISO XA 1****1.1 Ntirhovutomi lowu ndzi tsakelaka ku thwasela wona.**

Mukamberiwa a nga ha katsa leswi landzelaka eka nkanelo wa yena:

- Vito ra wona.
- Tidyondzo leti lavekaka ku thwasela ntirho wa kona.
- Leswi endlaka leswaku a hlawula ku thwasela wona.
- Ndhawu leyi wu dyondzeriwaka eka yona.
- Nkarhi lowu wu dyondzeriwaka wona.

[50]**1.2 Endzhaku ka loko ku herisiwile mfumo wa xihlawuhlawu, Afrika-Dzonga ri vile na vumbiwa leri ri nga rona ri fambisaka tiko. Eka rona ku longoloxiwile timfanelo ta vanhu. Kombisa vunene na vubihi bya timfanelo leti.**

Mukamberiwa u ta paluxa leswi a swi vonaka mayelana na vubihi na vunene bya vumbiwa. A nga ha swi katsa na leswi landzelaka:

Leswinene

- Ku ringanana ka vaxinuna na vaxisati emitirhweni.
- Ku ringanana ka miholo emitirhweni ku ya hi xiyimo.
- Mfanelo ya un'wana na un'wana yo dyondza.
- Mfanelo yo hanya yi herisile xigwevo xa rifu.
- Ku va vanhu hinkwavo va ri na mfanelo yo tirhisa switirhisiwa swo fana (Swihambukelo).

Vubihi

- Ku tekana ka vanhu va rimbewu ro fana.
- Ku yimisiwa ka nkxavi eswikolweni swi endlile leswaku vadyondzisi va nga xiximiwi hi vadyondzi.
- Vana a va xiximi swileriso swa vatswari va vula leswaku va na timfanelo.
- Vavasati a va ha xiximi vanuna va vona va vulavula hi ku ringana.
- Swigevenga a swa ha chavi ku dlaya hikwalaho ko tiva leswaku a swa ha xaniseki (ku gweviwa rifu).
- Ku lova na ku xaniseka ka vaxisati lava susaka makhwiri.

[50]

XIYA: Eka van'wana leswinene swi nga vuriwa vubihi, loko vubihi byi tekiwa byi ri leswinene. Amukela hinkwaswo loko swi seketeriwile hi mfanelo.

1.3 Ku tsona vadyondzi nkhavi exikolweni swa onha swinene. Pfumela kumbe u kaneta mhaka leyi u ri karhi u seketela hi swikombiso swa nkoka.

Mukamberiwa u ta teka tlhelo leri a ri tsakelaka a ri karhi a ri seketela. U ta tekela enhlokweni leswi landzelaka:

Ku va swi onha.

- Ku ka vadyondzi va nga ha tikarhati ku endla mitirho ya xikolo.
- Ku ka vadyondzi va nga ha xiximi vadyondzisi va vona.
- Ku tsan'wa/eyisa/ala swileriso swa varhangeri na vadyondzisi va vona.
- Ku va vadyondzi va lwa hi xivona.
- Ku va vadyondzi va ta exikolweni va pyopyiwile.
- Ku va vadyondzi va xwa exikolweni handle ka xivangelo xo twala.
- Ku va vadyondzi va hlwela ku fika exikolweni
- Ku va vadyondzi va nyenga.
- Maambalelo yo biha ya vadyondzi.
- Ku chaya madayizi na makarata na yin'wana mitlangu yo beja hi mali.

Kumbe

Ku va swi nga onhi nchumu:

- A swi lwisani na vumbiwa ra Afrika-Dzonga.
- Ku sirhelela vadyondzi eka tihanyi ta vadyondzisi na ku sindzisa vadyondzi ku endla swo hamboloka.
- Ku va ku ri na tin'wana tindlala leti va nga tshinyiwaka hi tona.
- Ku va vadyondzi va dyondza va tshunxekile.
- Va nga ha chavi na ku ya exikolweni masiku hinkwawo.
- Ku va va dyondza ku va na vutihlamuleri.

[50]

1.4 Ku va vadyondzisi va rhandzana na vadyondzi swi yisa xiyimo xa dyondzo ehansi. Andlala vonelo ra wena u ri karhi u seketela hi timhaka leti twalaka.

Mukamberiwa u ta komba vonelo ra yena ku ya hi leswi a nga swi vona kumbe ku swi twa mayelana na nhlokomhaka leyi:

- Ku hunguteka ka xichavo.
- Ku va vadyondzisi va tlanga hi vana va vanhu.
- Ku va vadyondzisi va nyika vadyondzi makhwiri va tlhela va nga va lovoli kumbe ku va hlayisa na vana va vona.
- Ku va vadyondzisi va nyika vadyondzi lava va rhandzanaka na vona timaraka ta le henhla leti va nga ti tirhelangiki.
- Ku va vadyondzisi va xanisa vadyondzi lava alaka ku rhandzana na vona.
- Ku lwa ka vasati va vadyondzisi na vadyondzi va xisati lava rhandzanaka na vanuna va vona.
- Ku tlula nawu wa tiko.
- Ku lwa ka vadyondzi va xinuna na vadyondzisi lava va tekela swigangu.

[50]

1.5 Afrika-Dzonga endzhaku ka malembe ya khume.

Mukamberiwa u ta tsala hi timhaka leti a ehleketaka leswaku ti nga humelela eAfrika-Dzonga endzhaku ka malembe ya khume. A nga katsa na leswi landzelaka:

- Xiyimo xa dyondzo.
- Xiyimo xa ikhonomi.
- Xiyimo xa mitirho.
- Xiyimo xa mitlangu.
- Xiyimo xa vupfhumba.
- Xiyimo xa rihanyo.
- Xiyimo xa vuhlayiseki.
- Xiyimo xa mbangu.
- Xiyimo xa maxelo.

[50]**1.6 U mukhomi wa nkwama wa huvo ya vadyondzi (RCL) va xikolo xa n'wina. Hlamusela tindlela leti u nga ti tirhisaka ku hlengeleta mali ya nkhuvo wo lelana na vadyondzi lava va nga eka Giredi ya 12 eku heleni ka lembe.**

Mukamberiwa u ta hlamusela tindlela na maqhinga lama a nga ta ma tirhisa, leswi nga ha katsaka na leswi nga laha hansi:

- Ku endla bindzu ro xavisa, xikombiso, swakudya.
- Ku kombela vadyondzi ku tshika ku ambala yunifomo masiku yo karhi kutani va ta na mali.
- Ku kunguhata khonsati yo karhi a hakerisa lava yi ngenelaka.
- Ku kombela vadyondzisi va nyika vadyondzi mitirho va va holela mali leyi nga ta pfuneta.
- Ku hakerisa vadyondzi lava hlwelaka ku fika exikolweni.
- Ku rima xirhapa xa miroho leyi yi nga ta xavisiwa.

[50]**1.7 Leswi mukamberiwa a swi tivaka hi Caster Semenya.**

Mukamberiwa u ta hlamusela hinkwaswo leswi a swi tivaka hi xitsutsumi lexi. A nga ha tsala leswi landzelaka:

- Rimbewu ra Caster Semenya na swiphiqo leswi ri swi vangeke.
- Ndhawu laha a humaka kona.
- Vatswari va yena.
- Mudzaberi wa yena.
- Vayimeri va yena va nawu.
- Masagwati lama a ma kumeke.
- Swiphiqo leswi a hlanganeke na swona.
- Ndlela leyi vafambisi va nhlanguano wa Afrika-Dzonga wa swa matsambu va fambisiseke xiswona mhaka ya yena.

[50]

- 1.8 U vile un'wana wa vanhu lava tekeke rendzo hi movha lowu vavisekeke eka nghozi leyi kombisiweke eka xifaniso lexi nga laha hansi. Hi rungulele hi ta mafambelo ya n'wina kufika loko mi hlangana na nghozi leyi.

Mukamberiwa a nga ha hlamusela a katsa na leswi landzelaka:

- Siku, ndhawu na nkarhi.
- Muxaka wa rendzo.
- Lava a va ri movheni.
- Leswi a mi swi endla ku nga si humelela nghozi.
- Xikongomelo xa rendzo ra kona.
- Xivangelo xa nghozi.
- Leswi nga humelela eka nghozi leyi.
- Matitwelo ya vona.

[50]

NTSENGO WA XIYENGE XA A: 50

XITANDZHAKU XA A: RHUBIRIKI YO KOREKETA RIRIMI RA LE KAYA

XIYENGE XA A: RHUBIRIKI YO KOREKETA RIRIMI RA LE KAYA (50 WA TIMARAKA)

	Khodi ya 7 Vuswikoti byo hlawuleka	Khodi ya 6 Vuswikoti bya le henhla	Khodi ya 5 Vuswikoti bya le henhanyana	Khodi ya 4 Vuswikoti bya le xikarhi byo amukeleka	Khodi ya 3 Vuswikoti byo enela	Khodi ya 2 Vuswikoti byo enelanyana/bya madyondza	Khodi ya 1 Vuswikoti byo ka byi nga enelangi
VUNDZENI NA NKUNGUHATO	80–100% 24–30	70–79% 21–23½	60–69% 18–20½	50–59% 15–17½	40–49% 12–14½	30–39% 9–11½	0–29% 0–8½
Khodi: VN	-Vundzeni i byo hlawuleka, bya vutitumbuluxeri bya xiyimo xa le henhla.	-Vundzeni i bya xiyimo xa le henhla, bya vutitumbuluxeri.	-Vundzeni bya twisisaka naswona byi na nkhlukelano wa le henhanyana.	-Vundzeni byi fambelana na nhlokomhaka naswona byi na nkhlukelano lowu amukelekaka.	-Vundzeni hi lebyo enela, byo andlariwa hi ndlela ya ntolovelu naswona nkhlukelano wa timhaka a wu hetisekangi.	-A hi mikarhi hinkwayo laha vundzeni byi twakalaka naswona byi pfumala nkhlukelano.	-Vundzeni bya huhula swinene naswona byi pfumala nkhlukelano.
30 WA TIMARAKA	-Mahungu ya na nthontho naswona ya hlutekile.	-Mahungu ya koka rinoko naswona ya tsakisa.	-Mahungu ya tsakisa naswona ya khorwisa.	-Mahungu ya tsakisa naswona i ya vutitumbuluxeri lebyi amukelekaka.	-Mahungu ya tala ku fambelana na nhlokomhaka kambe ya kayivela vutitumbuluxeri.	-Mahungu lama boxiwaka a ma talangi naswona ku na mbuyelelo wa timhaka.	-Mahungu lama boxiwaka a ma tsakisi naswona ku na mbuyelelo wa timhaka.
	-Nkunguhato &/ mpfapfarhuto wu tirhisiwile ku tumbuluxa xitsalwana lexi hlantswekeke no amukeleka.	-Nkunguhato &/ mpfapfarhuto wu tirhisiwile ku tumbuluxa xitsalwana lexi kombisaka vutshila no amukeleka.	-Nkunguhato &/ mpfapfarhuto wu tirhisiwile ku tumbuluxa xitsalwana lexi xi nga kahle swinene naswona xa amukeleka.	-Nkunguhato &/ mpfapfarhuto wu tirhisiwile ku tumbuluxa xitsalwana lexi enerisaka naswona xa amukeleka.	-Nkunguhato &/ mpfapfarhuto wu tirhisiwile ku tumbuluxa xitsalwana xo enela lexi nga na nkhlukelano lowu twisisekaka hi ku olova naswona xa amukeleka.	-Hambileswi nkunguhato/ mpfapfarhuto wu nga endliwa, xitsalwana a xi andlariwangi kahle naswona a xi ringanelangi ku va xa Ririmi ra le Kaya.	-Nkunguhato/ mpfapfarhuto a wu andlariwangi hi ndlela ya kahle naswona maandlalelo ya xitsalwana i ya xiyimo xa le hansi.

Vundzeni bya papila leri a byi tirhisiwi handle ka mpfumelelo wa ntसारो

RIRIMI, XITAYILI & KU HLELA Khodi: RXH 15 WA TIMARAKA	12–15	10½–11½	9–10	7½–8½	6–7	4½–5½	0–4
	-Lemuka nkoka wa matirhiselo ya ririmi hi ndlela ya vukheta. -Ririmi na mahikahatelo swi tirhisiwile hi nkhaqato.	-Ririmi na mahikahatelo swi tirhisiwile hi mfanelo. -Kota ku tirhisa ririmi ro gega hi ndlela ya le henhla swinene. -Tirhisa tindlela to hambanahambana ta mahlawulelo ya marito hi ndlela ya vutshila.	-Vumbhoni byo kota ku lemuka matirhiselo ya ririmi hi ndlela ya vukheta bya tikomba. - Ririmi na mahikahatelo swi tala ku va swi tirhisiwa hi mfanelo.	- Kota ku lemukanyana nkoka wa matirhiselo ya ririmi. - Matirhiselo ya ririmi i ya ntlovelo naswona mahikahatelo i ya le xikarhi.	-Matirhiselo ya ririmi ya kayivela naswona mikarhi yin'wana mahikahatelo ya na swihoxo. -Kota ku tirhisa ririmi ro gega hi ndlela ya le henhlanzana. - Mahlawulelo ya marito ya le xikarhi.	-Malemukelo ya matirhiselo ya ririmi i ya madyondza. -Matirhiselo ya ririmi ya tsanile naswona mahikahatelo ya na swihoxo.	-Malemukelo ya matirhiselo ya ririmi i ya xiyimo xa le hansi swinene. -Matirhiselo ya ririmi ya tsanile naswona mahikahatelo ya na swihoxo swo tala.
	-Kota ku tirhisa ririmi ro gega hi nkhaqato swinene. -Mahlawulelo ya marito lama tirhisiwaka ya hlutekile naswona i ya xiyimo xa le henhla. -Xitayili, thoni na rhejisitara swi fambelana na nhlokomhaka hi ndlela yo hlawuleka. -Xitsalwana a xi na swihoxo hi ku va xi xopaxopiwele no hleriwa.	-Kota ku tirhisa ririmi ro gega hi ndlela ya le henhla swinene. -Tirhisa tindlela to hambanahambana ta mahlawulelo ya marito hi ndlela ya vutshila. -Xitayili, thoni na rhejisitara swi fambelana swinene na nhlokomhaka. -Xitsalwana a xi tali ku va na swihoxo hi ku va xi xopaxopiwele no hleriwa.	-Kota ku tirhisa ririmi ro gega hi ndlela ya le henhla. - Mahlawulelo ya marito lama tirhisiwaka ya fambelana na nhlokomhaka. -Xitayili, thoni na rhejisitara swi fambelana na nhlokomhaka. -Xitsalwana a xi talang swihoxo hi ku va xi xopaxopiwele no hleriwa.	-Kota ku tirhisa ririmi ro gega hi ndlela ya le henhlanzana. - Mahlawulelo ya marito ya le xikarhi. -Xitayili, thoni na rhejisitara swi kayivela nkhlukelano. -Hambileswi xitsalwana xi nga xopaxopiwa no hleriwa xi pfa xi va na swihoxo leswi nga erivaleni.	-Wa tikeriwa ku kota ku tirhisa ririmi ro gega hi mfanelo. -Mahlawulelo ya marito i ya madyondza. -Xitayili, thoni na rhejisitara a swi tirhisiwanga hi mfanelo. -Hambiloko xitsalwana xi xopaxopiwele no hleriwa, xa ha ri na swihoxo swo tala naswona a xi twisiseki.	-Malemukelo ya matirhiselo ya ririmi i ya madyondza. -Matirhiselo ya ririmi ya tsanile naswona mahikahatelo ya na swihoxo.	-Malemukelo ya matirhiselo ya ririmi i ya xiyimo xa le hansi swinene. -Matirhiselo ya ririmi ya tsanile naswona mahikahatelo ya na swihoxo swo tala.

Vundzeni bya papila leri a byi tirhisiwi handle ka mpfumelelo wa ntsariso

XIVUMBeko	4–5	3½	3	2½	2	1½	0–1
Khodi: X 5 WA TIMARAKA	<p>-Ku na nkhlukulano eka malukelo ya nhlokomhaka.</p> <p>-Vuxokoxoko byi andlariwile hi ndlela yo kongoma ya hlawuleka swinene.</p> <p>-Swivulwa na tindzimana swi andlariwile hi ndlela ya vuthari swinene.</p> <p>-Vulehi byi fambelana na swilaveko swa xitsalwana.</p>	<p>-Ku na nkhlukulano eka malukelo ya nhlokomhaka.</p> <p>-Vuxokoxoko byi andlariwile hi ndlela yo kongoma swinene.</p> <p>-Swivulwa na tindzimana swi andlariwile hi mfanelo swinene.</p> <p>-Vulehi hi lebyi faneleke.</p>	<p>-Malukelo ya timhaka to tala ya fambelana na nhlokomhaka.</p> <p>-Vuxokoxoko byi andlariwile hi ndlela leyi faneleke.</p> <p>-Swivulwa na tindzimana swi andlariwile hi mfanelo.</p> <p>-Vulehi hi lebyi faneleke.</p>	<p>-Malukelo ya timhaka ya fambelana na nhlokomhaka.</p> <p>-Vuxokoxoko byi in'wana byi andlariwile ku ya hi swilaveko swa nhlokomhaka.</p> <p>-Swivulwa na tindzimana swi na swihoxo kambe xitsalwana xa twisiseka.</p> <p>-Vulehi byi tala ku va lebyi faneleke.</p>	<p>-Malukelo ya timhaka tin'wana ya fambelana na nhlokomhaka.</p> <p>-Ku na vuxokoxokonyana lebyi andlariweke hi ndlela leyi twisisekaka.</p> <p>-Swivulwa na tindzimana swi na swihoxo kambe xitsalwana xa twisiseka.</p> <p>-Xitsalwana xi lehe/kome ngopfu.</p>	<p>-Malukelo ya timhaka tin'wana a ya fambelani na nhlokomhaka.</p> <p>-Mikathi yin'wana vuxokoxoko bya huhula kambe hungu leri a ri vulaka ra twisiseka.</p> <p>-Swivulwa na tindzimana i swa madyondza.</p> <p>-Xitsalwana xi lehe/kome ngopfu.</p>	<p>-Malukelo ya timhaka eka xitsalwana hinkwaxo a ya fambelani na nhlokomhaka.</p> <p>-Vuxokoxoko lebyi andlariweke bya huhula.</p> <p>-Swivulwa na tindzimana swi pfuvapfuvanile naswona a swi na nandzelelano.</p> <p>-Xitsalwana xi lehe/kome ku tula mpimo swinene.</p>

XIYENGE XA B: SWITSHURIWA SWA XITSALWAMBIKO XO LEHA**XIVUTISO XA 2****2.1 PAPILA RA XIKOMBELO**

Papila ra mukamberiwa ri fanele ku katsa leswi landzelaka:

- Tiadirese timbirhi.
- Siku leri a tsalaka hi rona papila.
- Xiyimo kumbe vito ra mutsaleriwa.
- Vito ra phephahungu na siku ra nkandziyiso.
- Xivandla xa ntirho lowu a kombelaka wona.
- Tidyondzo leti a nga na tona.
- Ntokoto wa ntirho.
- Mahetelelo.
- Vito na xivongo xakwe.

Papila ro titivisa:

- Vuxokoxoko bya wena.
- Mavito na xivongo xa wena.
- Siku ro velekiwa.
- Nomboro ya pasa.
- Adirese ya laha u tshamaka kona kumbe ya poso.
- Tidyondzo ta wena.
- Rihanyo.
- Vukati.
- Ku chayela.

[30]**2.2 MATIMU YA MUFI**

Mukamberiwa a nga ha katsa leswi landzelaka eka nhlamulo ya yena.

- Mavito ya mufi.
- Siku ro velekiwa.
- Ndhawu yo velekiwa.
- Vatswari va yena.
- Tidyondzo ta yena.
- Ntirhovutomi.
- Ta vukati.
- Migingiriko ya yena.
- Lava a va siyaka.
- Ku n'wi thopa.

[30]

2.3 XIVIKO

Mukamberiwa a nga ha katsa na tin'wana ta leti landzelaka:

- Xiyimo xa yena eka rendzodyondzo.
- Siku na nkarhi wa ku tsala xiviko.
- Nhlokomhaka ya xiviko.
- Ku komba laha a va ya kona.
- Siku na nkarhi.
- Vuxokoxoko bya leswi nga humelela.
- Switshunxo.

[30]**2.4 ATIKILI YA LE KA MAGAZINI**

Mukamberiwa a nga ha katsa na leswi landzelaka:

- Nhlokomhaka.
- Vito ra yena.
- Xiphiso xa yena.
- Leswi a swi languteleke.
- Switsundzuxo.

[30]**NTSENGO WA XIYENGE XA B: 30**

XIYENGE XA B: RHUBIRIKI YO KOREKETA SWITSALWAMBIKO SWO LEHA (30 WA TIMARAKA)

	Khodi ya 7 Vuswikoti byo hlawuleka	Khodi ya 6 Vuswikoti bya le henhla	Khodi ya 5 Vuswikoti bya le henhanyana	Khodi ya 4 Vuswikoti bya le xikarhi byo amukeleka	Khodi ya 3 Vuswikoti byo enela	Khodi ya 2 Vuswikoti byo enelanyana/bya madyondza	Khodi ya 1 Vuswikoti byo ka byi nga enelangi
VUNDZENI, NKUNGUHATO NA XIVUMBEKO	80–100% 14½–18	70–79% 13–14	60–69% 11–12½	50–59% 9–10½	40–49% 7½–8½	30–39% 5½–7	0–29% 0–5
Khodi: VNX	-Ku na vutivi byo ndlandlamuka byo hlawuleka byo kombisa ku twisisa swilaveko swa xitsalwambiko.	-Ku na vutivi bya kahle swinene byo kombisa ku twisisa swilaveko swa xitsalwambiko.	-Ku na vutivi bya kahle byo kombisa ku twisisa swilaveko swa xitsalwambiko.	-Ku na vutivi bya le xikarhi byo kombisa ku twisisa swilaveko swa xitsalwambiko.	-Ku na vutivi byo enela byo kombisa ku twisisa swilaveko swa xitsalwambiko.	-Vutivi lebyi nga kona i bya madyondza ku ya hi swilaveko swa xitsalwambiko.	-Ku pfumaleka vutivi bya matsalelo ya xitsalwambiko.
18 WA TIMARAKA	-Maandlalelo ya mahungu ya kombisa ku vupfa ka miehleketo, mahungu hi lamo kongoma swinene eka xitsalwambiko hinkwaxo naswona a nga humi emhakeni.	-Maandlalelo ya mahungu ya kombisa ku vupfa ka miehleketo, mahungu hi lamo kongoma naswona a nga humi emhakeni.	-Maandlalelo ya mahungu hi lamo kongoma kambe u pfa a humanyana emhakeni.	-Maandlalelo ya mahungu ya huma emhakeni kambe a ya onhi mongo wa mhaka.	-Maangulelo ya xitsalwambiko ya kombisa ku khuma ka miehleketo. Maandlalelo ya mahungu ya pfa ya huma emhakeni naswona mikarhi yin'wana mihaka a wu twali.	-Maangulelo ya xitsalwambiko ya kombisa miehleketo ya madyondza. Maandlalelo ya mahungu ya huma emhakeni naswona mikarhi yin'wana mongo wa mhaka a wu twali.	-Maangulelo ya xitsalwambiko ya kombisa miehleketo ya madyondza. Maandlalelo ya mahungu ya huma emhakeni naswona mikarhi yin'wana mongo wa mhaka a wu twali.
	-Vundzeni na timhaka swi na nkhlukelano hi naswona timhaka ti andlariwile hi ndlela yo enerisa swinene na vuxoxoxoko hinkwabyo byi seketela nhlokomhaka.	-Vundzeni na timhaka swi na nkhlukelano naswona timhaka ti andlariwile hi ndlela ya kahle, na vuxoxoxoko hinkwabyo byi seketela nhlokomhaka.	-Vundzeni na timhaka swi tala ku va na nkhlukelano naswona vuxoxoxoko lebyi andlariweke byi tala ku seketela nhlokomhaka.	-Vundzeni na timhaka swi na nkhlukelano hi ndlela yo amukeleka naswona vuxoxoxoko byo talanyana byi seketela nhlokomhaka.	-Vundzeni na timhaka swi le ka xiyimo xo enela naswona vuxoxoxoko byin'wana byi seketela nhlokomhaka.	-Vundzeni na timhaka a swi talangi ku va na nkhlukelano naswona ku na vuxoxoxoko byitsongo lebyi seketelaka nhlokomhaka.	-Maangulelo ya xitsalwambiko ya kombisa miehleketo ya madyondza mahungu ya huma emhakeni naswona mikarhi yin'wana mongo wa mhaka a wu twali.

Vundzeni bya papila leri a byi tirhisiwi handle ka mpfumelelo wa ntसारiso

Phendla

	-Vumbhoni bya nkunguhato &/ mpfapfarhuto byi tikomba hi ku va ku tumbuluxiwile xitsalwambiko lexi hlantswekeke swinene no amukeleka.	-Vumbhoni bya nkunguhato &/ mpfapfarhuto byi tikomba hi ku va ku tumbuluxiwile xitsalwambiko lexi andlariweke kahle swinene no amukeleka.	-Vumbhoni bya nkunguhato &/ mpfapfarhuto byi tikomba hi ku va ku tumbuluxiwile xitsalwana xa le xikarhi no amukeleka.	-Vumbhoni bya nkunguhato &/ mpfapfarhuto byi tikomba hi ku va ku tumbuluxiwile xitsalwambiko xo enela no amukeleka.	-Hambileswi nkunguhato &/ mpfapfarhuto wu nga endliwa, xitsalwana a xi ringanelangi ku va xa Ririmi ra le Kaya naswona xitsalwana a xi andlariwangi kahle.	-Makunguhatelo na mpfapfarhuto wu hoxekile naswona xitsalwambiko xi andlariwile hi ndlela ya xiyimo xa le hansi.
	-Xivumbeko xi andlariwile hi ndlela ya nkhaqato swinene.	-Xivumbeko xi andlariwile hi ndlela ya kahle swinene ku ya hi milawu ya matsalelo.	-Xivumbeko xi andlariwile hi ndlela ya le xikarhi ku ya hi milawu ya matsalelo.	-Xivumbeko xi andlariwile hi ndlela yo enela ku ya hi milawu ya matsalelo, kambe ku na swihoxo leswi kavanyetaka mongo.	-Xivumbeko a xi andlariwangi hi ndlela yo landzelela milawu ya matsalelo, naswona ku na swihoxo leswi kavanyetaka mongo.	-Xivumbeko a xi andlariwangi hi ndlela yo landzelela milawu ya matsalelo.

RIRIMI, XITAYILI NA KU HLELA Khodi: RXH 12 WA TIMARAKA	10 – 12	8½ – 9½	7½ – 8	6 – 7	5 – 5½	4 – 4½	0–3½
	-Vulongoloxamarito byi endliwile hi nkhaqato hi ndlela ya vutlhari swinene. -Ntivoririmi wu tirhisiwile hi nkhaqato hi xiyimo xa le henhla swinene ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu. -Xitayili, thoni na rhejisitara swi tirhisiwile hi nkhaqato swinene ku ya hi swilaveko swa nhlokomhaka.	-Vulongoloxamarito byi endliwile hi ndlela ya kahle swinene. -Ntivoririmi wu tirhisiwile hi nkhaqato hi xiyimo xa le henhla ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu. -Xitayili, thoni na rhejisitara swi tirhisiwile hi mfanelo ku ya hi swilaveko swa nhlokomhaka.	-Vulongoloxamarito byi kahle naswona marito ya twisiseka kahle. -Ntivoririmi wu tirhisiwile hi nkhaqato ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu. -Xitayili, thoni na rhejisitara swi tala ku fambelana na nhlokomhaka.	-Vulongoloxamarito i bya le xikarhi. Swihoxo a swi onhi nkhluko wa mongo. -Ntivoririmi wu tirhisiwile hi ndlela yo amukeleka ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu. -Xitayili, thoni na rhejisitara swi tirhisiwile hi ndlela yo enela.	-Vulongoloxamarito byo enela naswona ku na swihoxo swo tala. -Ntivoririmi wa kayivela naswona a wu enelang ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu. -Matirhiselo ya xitayili, thoni na rhejisitara swi pfa swi nga twisiseki.	-Vulongoloxamarito i bya xiyimo xa le hansi naswona swa nonoha ku landzelela mongo wa mhaka. -Ntivoririmi wa ha lava ku antswisiwa naswona a wu ringanelangi ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu. -Xitayili, thoni na rhejisitara a swi tirhisiwangi hi mfanelo.	-Vulongoloxamarito i bya xiyimo xa le hansi naswona swa nonoha ku landzelela mongo wa mhaka. -Ntivoririmi wu lava ku antswisiwa swinene naswona a wu ringanelangi ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu. -Xitayili, thoni na rhejisitara a swi fambelani na nhlokomhaka.
	-Xitsalwambiko xi hava na xihoxo na xin'we hi ku va xi xopaxopiwiwe no hleriwa. -Xitsalwambiko xi na vulehi lebyi faneleke.	-Xitsalwambiko a xi taleriwangi hi swihoxo hi ku va xi xopaxopiwiwe no hleriwa. -Xitsalwana xi na vulehi lebyi faneleke.	-Xitsalwambiko xi na swihoxonyana hi ku va xi xopaxopiwiwe no hleriwa. -Xitsalwana xi na vulehi lebyi faneleke.	-Xitsalwambiko xi na swihoxo swa le xikarhi hi ku va xi xopaxopiwiwe no hleriwa. -Xitsalwana xi tala ku va na vulehi lebyi faneleke.	-Hambiloko xitsalwambiko xi xopaxopiwiwe no hleriwa, xa ha ri na swihoxo.	-Hambiloko xitsalwambiko xi xopaxopiwiwe no hleriwa, xa ha ri na swihoxo swo tala.	-Hambiloko xitsalwambiko xi xopaxopiwiwe no hleriwa, xa ha ri na swihoxo swo tala naswona xi hlanganisa nhloko. - Xitsalwana xi komile &/ lehile swinene.

XIYENGE XA C: SWITSHURIWA SWA XITSALWAMBIKO XO KOMA**XIVUTISO XA 3****3.1 KHADI YA XIRHAMBO**

Mukamberiwa a nga ha katsa na leswi landzelaka:

- Vito ra murhambiwa.
- Vito ra murhumeri.
- Xikongomelo.
- Siku, nkarhi na ndhawu.
- Maambalelo.

[20]**3.2 DAYARI**

Mudyondzi a nga ha katsa leswi landzelaka eka nhlamulo ya yena:

- Masiku.
- Nkarhi.
- Leswi nga ta endleka.
- Tindhawu.

[20]**3.3 SWILETELO**

- Vito ra doroba.
- Ndhawu ya swofamba edorobeni.
- Mafambelo ya yena kusuka edorobeni.
- Laha munghana wa yena a nga n'wi yimela kona.
- Leswi a nga ta swi vona endleleni.

[20]**NTSENGO WA XIYENGE XA C: 20**

XIYENGE XA C: RHUBIRIKI YO KOREKETA SWITSALWAMBIKO SWO KOMA (20 wa timaraka)

	Khodi ya 7 Vuswikoti byo hlawuleka	Khodi ya 6 Vuswikoti bya le henhla	Khodi ya 5 Vuswikoti bya le henhanyana	Khodi ya 4 Vuswikoti bya le xikarhi byo amukeleka	Khodi ya 3 Vuswikoti byo enela	Khodi ya 2 Vuswikoti byo enelanyana/bya madyondza	Khodi ya 1 Vuswikoti byo ka byi nga enelangi
VUNDZENI, NKUNGUHATO NA XIVUMBEKO Khodi: VNX 12 WA TIMARAKA	80–100% 10–12 -Ku na vutivi byo ndlandlamuka byo hlawuleka ku ya hi swilaveko swa xitsalwambiko. -Kombisa ku lemuka mimbangu yo hambanahambana hi vuenti swinene eka timhaka to tsala. -Maandlalelo ya mahungu ya kombisa ku vupfa ka miehlekeko, hi lamo kongoma swinene eka xitsalwambiko hinkwaxo naswona a nga humi emhakeni.	70–79% 8½–9½ -Ku na vutivi bya kahle swinene naswona byi fambelana na swilaveko swa xitsalwambiko. -Kombisa ku lemuka mimbangu yo hambanahambana hi vuenti eka timhaka to tsala. -Maandlalelo ya mahungu ya kombisa ku vupfa ka miehlekeko, hi lamo kongoma swinene eka xitsalwambiko hinkwaxo naswona ku hava mahungu yo huhula.	60–69% 7½–8 -Ku na vutivi bya kahle ku ya hi swilaveko swa xitsalwambiko. -Kombisa ku lemuka mimbangu yo hambanahambana eka timhaka to tsala. -Maandlalelo ya mahungu hi lamo kongoma kambe ku na swo humu emhakeni.	50–59% 6–7 -Ku na vutivi bya le xikarhi ku ya hi swilaveko swa xitsalwambiko. -Kombisa ku lemuka mimbangu yo karhi eka timhaka to tsala. -Maandlalelo ya mahungu ya humu emhakeni kambe a ya onhi mongo wa mhaka.	40–49% 5–5½ -Ku na vutivi byo enela ku ya hi swilaveko swa xitsalwambiko. -Kombisa ku lemuka mimbangu yo enela eka timhaka to tsala. -Maandlalelo ya mahungu ya humu emhakeni naswona mikarhi yin'wana mongo wa mhaka a wu twali.	30–39% 4–4½ -Vutivi lebyi nga kona i bya madyondza ku ya hi swilaveko swa xitsalwambiko. -Kombisa ku lemuka mimbangu hi ndlela ya madyondza eka timhaka to tsala. -Maandlalelo ya mahungu ya humu emhakeni naswona mikarhi yin'wana mongo wa huhula.	0–29% 0–3½ -Ku pfumaleka vutivi ku ya hi swilaveko swa xitsalwambiko. -A nga na vutivi byo kota ku lemuka mimbangu yo hambanahambana eka timhaka to tsala. -Maandlalelo ya mahungu ya humu emhakeni naswona mikarhi yin'wana mongo wa huhula.
	-Vundzeni na timhaka swi na nkhlukulano hi timhaka ti andlariwile hi ndlela yo enerisa swinene na vuxokoxoko hinkwabyo byi seketela nhlokomhaka.	-Vundzeni na timhaka swi na nkhlukulano naswona timhaka ti andlariwile hi ndlela ya kahle na vuxokoxoko hinkwabyo byi seketela nhlokomhaka.	-Vundzeni na timhaka swi andlariwile hi ndlela ya le henhanyana naswona vuxokoxoko byo talanyana byi seketela nhlokomhaka.	-Vundzeni na timhaka swi na nkhlukulano hi ndlela yo amukeleka naswona vuxokoxoko byo talanyana byi seketela nhlokomhaka.	-Vundzeni na timhaka swi le ka xiyo xo enela naswona vuxokoxoko byin'wana byi seketela nhlokomhaka.	-Vundzeni na timhaka a swi talangi ku va na nkhlukulano naswona ku na vuxokoxoko byitsongo lebyi seketelaka nhlokomhaka.	-Vundzeni na timhaka a swi na nkhlukulano naswona ku na vuxokoxokonyana lebyi seketelaka nhlokomhaka.

Vundzeni bya papila leri a byi tirhisiwi handle ka mpfumelelo wa ntsariso

	-Vumbhoni bya nkunguhato &/ mpfapfarhuto byi tikomba hi ku va ku tumbuluxiwile xitsalwana lexi hlantswekeke swinene no twisiseka.	-Vumbhoni bya nkunguhato &/ mpfapfarhuto byi tikomba hi ku va ku tumbuluxiwile xitsalwana kahle swinene no twisiseka.	-Vumbhoni bya nkunguhato &/ mpfapfarhuto byi tikomba hi ku va ku tumbuluxiwile xitsalwana xo amukeleka no twisiseka.	-Vumbhoni bya nkunguhato &/ mpfapfarhuto byi tikomba hi ku va ku tumbuluxiwile xitsalwana xo enela no twisiseka.	-Hambileswi nkunguhato &/ mpfapfarhuto wu nga endliwa, xitsalwana a xi ringanelangi ku va naswona xitsalwana xa Ririmi ra le Kaya naswona xitsalwana a xi andlariwangi kahle.	Nkunguhato &/ mpfapfarhuto a swi andlariwangi hi ndlela ya kahle naswona maandlalelo ya xitsalwana i ya xiyimo xa le hansi.
	-Xivumbeko xi andlariwile hi ndlela ya nkhaqato swinene.	-Xivumbeko xi andlariwile hi ndlela yo landzelela milawu ya matsalelo.	-Xivumbeko xi andlariwile hi ndlela ya le xikarhi ku ya hi milawu ya matsalelo.	-Xivumbeko xi andlariwile hi ndlela yo enela ku ya hi milawu ya matsalelo, kambe ku na swihoxo leswi nga lo tlangandla, envaleni.	-Xivumbeko a xi andlariwangi hi ndlela yo landzelela milawu ya matsalelo, naswona ku na swihoxo leswi nga lo tlangandla, envaleni.	-Xivumbeko a xi andlariwangi hi ndlela yo landzelela milawu ya matsalelo.

RIRIMI, XITAYILI NA KU HLELA Khodi: RXH 8 WA TIMARAKA	6½-8	6	5-5½	4-4½	3½	2½-3	0-2
	-Vulongoxamarito byi endliwile hi nkhaqato hi ndlela ya vutlhari swinene.	-Vulongoxamarito byi endliwile kahle swinene naswona byi andliwile hi nkhaqato.	-Vulongoxamarito byi kahle naswona marito ya hlaiyeka kahle.	-Vulongoxamarito i bya le xikarhi. Swihoxo a swi onhi nkhluluko wa mingo.	-Vulongoxamarito i byo enela naswona ku na swihoxo swo tala.	-Vulongoxamarito i bya xiyimo xa le hansi naswona swa nonoha ku landzelela mingo wa mhaka.	-Vulongoxamarito i bya xiyimo xa le hansi naswona swa nonoha ku landzelela mingo wa mhaka.
	-Ntivoririmi wu tirhisiwile hi nkhaqato hi xiyimo xa le henhla ku ya hi swinene ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu.	-Ntivoririmi wu tirhisiwile hi nkhaqato hi xiyimo xa le henhla ku ya hi swinene ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu.	-Ntivoririmi wu tirhisiwile hi nkhaqato ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu.	-Ntivoririmi wu tirhisiwile hi ndlela yo amukeleka ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu.	-Ntivoririmi wa kayivela naswona a wu enelangi ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu.	-Ntivoririmi wa ha lava ku antswisiwa naswona a wu ringanelangi ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu.	-Ntivoririmi wu lava ku antswisiwa swinene naswona a wu ringanelangi ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu.
	-Xitayili, thoni na rhejisitara swi tirhisiwile hi nkhaqato swinene ku ya hi swilaveko swa nhlokomhaka.	-Xitayili, thoni na rhejisitara swi tirhisiwile hi mfanelo ku ya hi swilaveko swa nhlokomhaka.	-Xitayili, thoni na rhejisitara swi tala ku fambelana na nhlokomhaka.	-Xitayili, thoni na rhejisitara swi tirhisiwile hi ndlela yo enela.	-Xitayili, thoni na rhejisitara a swi tirhisiwile hi mfanelo ku ya hi nhlokomhaka.	-Xitayili, thoni na rhejisitara a swi fambelani na nhlokomhaka.	-Xitsalwana hinkwaxo xi lo pyi, hi swihoxo naswona xi hlanganisa nhloko hambileswi xi nga xopaxopiwa no hleriwa.
	-Xitsalwambiko xi kala na xihoxo na xin'we hi ku va xi xopaxopiwile no hleriwa.	-Xitsalwambiko xi tala ku va xi nga ri na swihoxo hi ku va xi xopaxopiwile no hleriwa.	-Xitsalwambiko a xi talerwangi hi swihoxo hi ku va xi xopaxopiwile no hleriwa.	-Xitsalwambiko xi na swihoxo swa le xikarhi hi ku va xi xopaxopiwile no hleriwa.	-Hambileswi xitsalwambiko xi nga xopaxopiwa no hleriwa, xa ha ri na swihoxo swo tala.	-Hambileswi xitsalwambiko xi nga xopaxopiwa no hleriwa, xitsalwana hinkwaxo xi lo pyi, hi swihoxo.	-Hambileswi xitsalwambiko xi nga xopaxopiwa no hleriwa, xitsalwana hinkwaxo xi lo pyi, hi swihoxo.
	-Xitsalwana xi na vulehi lebyi faneleke.	-Xitsalwana xi na vulehi lebyi faneleke.	-Xitsalwana xi na vulehi lebyi faneleke.	-Xitsalwana xi tala ku va na vulehi lebyi faneleke.	-Xitsalwana xi komile &/ lehle.	-Xitsalwana xi komile &/ lehle swinene.	-Xitsalwana xi komile &/ lehle swinene.